

Будник О.Б. Формування народознавчої компетенції учнів початкової школи: інноваційні педагогічні технології / Олена Будник // Етнопедагогічна складова процесу формування компетентності молодших школярів: навчально-методичний посібник / за ред. О. Будник. – Київ–Івано-Франківськ, 2009. – С. 108–149.

Розділ III

ФОРМУВАННЯ НАРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

3.1. Формування народознавчої компетенції молодших школярів у процесі проектної діяльності

У сучасному освітньому просторі актуальною проблемою залишається розвиток творчих здібностей учнів, “виховання життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідні рішення у різноманітних життєвих ситуаціях” [12, с.110]. Це зумовлено демократичними тенденціями в державі, зростанням людського фактора, реформуванням соціально-педагогічної практики з метою формування гуманного суспільства, потребою індивідуалізації виховання, орієнтацією на особистість в освітньому просторі тощо. Розглядаючи особистість як “головну дійову особу і суб’єкта суспільно-історичного процесу”, В. Кремень наголошує на тому, що “в основу її формування мають лягти, передусім, ідеї гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти та виховання”, мета яких “знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації особистості” [13, с.1]. Метод проектів є однією з педагогічних технологій, яка відображає реалізацію особистісно зорієнтованого підходу в освіті, і ґрунтується на засадах гуманістичної та дитиноцентристської педагогіки.

Вимоги до особистісного підходу в навчанні й вихованні поступово визначались у психологічних дослідженнях таких учених: К. Абульханова-Славська, В. Давидов, І. Якиманська, В. Татенко, Т. Титаренко та ін. У вітчизняній педагогіці гуманістична традиція знайшла своє висвітлення в працях К. Ушинського, С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського, І. Беха, В. Кременя, А. Бойко,

О. Сухомлинської, М. Стельмаховича, Р. Скульського, М. Євтуха, О. Кононко та інших.

В етновиховній практиці особистісний підхід розглядається як провідний психолого-педагогічний принцип формування та розвитку дитини. Врахування неповторності кожної людини, піднесення її індивідуальності з властивим самопізнанням і самоствердженням слугує запорукою успіху педагогічної діяльності (“Всяк розумний по своєму”, “У лісі лист, а в миру люди одне на одного не схожі”). На емпіричному рівні дитина спочатку не визнавалась особистістю, а ставала нею в результаті систематичного виховного впливу на її свідомість і поведінку. Соціально-педагогічна модель розвитку особистості традиційно орієнтована на систему народних уявлень, норм, правил, еталонів пізнавальної діяльності, тобто загальноприйнятих ідеалів, взірців.

Сучасна модель особистісно зорієнтованої освіти виходить з визнання унікальності суб’єктного досвіду самого учня як джерела індивідуальної життєдіяльності. За таких умов відбувається “зустріч” того, що задається, та суб’єктного досвіду, його “окультурювання”, збагачення [16, с.32].

Метод проектів, за О.Онопрієнко, нині не розглядається як альтернатива класно-урочній системі, натомість – як додатковий засіб, що підвищує якість навчання, розвиває пізнавальну сферу та особистісні якості молодшого школяра [19, с.5].

У вітчизняній педагогіці на проблему проектування особистості як суб’єкта педагогічної праці досліджував А.Макаренко. У багатогранну педагогічну діяльність В. Сухомлинського пронизує ідея проектування людини. Саме слово “проект” у перекладі з латинської мови означає “задум, план”. “Проектування в загальному його розумінні – це науково обґрунтована побудова системи параметрів майбутнього об’єкта чи якісно нового стану існуючого проекту прототипу передбачуваного або можливого об’єкта стану чи процесу. Проектування – особливий тип інтелектуальної діяльності, відмінною особливістю якої є перспективна орієнтація, практично спрямоване дослідження” [8].

Німецький педагог А. Флітнер характеризує проектну діяльність як навчальний процес, в якому обов’язково беруть участь розум, серце і руки (“Lernen mit Kopf, Herz und Hand”), тобто, як кажуть у народі: *Нічого не прийде до голови, розуму людини, якщо воно не пройшло через її душу*. В педагогічному розумінні усвідомлення знань, здобутих у результаті самостійної пошукової діяльності,

відбувається шляхом вираження особистісного ставлення й оцінки її кінцевих результатів.

Нам імпонує визначення “проекту” І. Сергєєва як “п’ять П”: *проблема – проектування (планування) – пошук інформації – продукт – презентація* і “шосте П” проекту – його *портфоліо*, тобто папка, де зібрано всі матеріали проекту, в тому числі чернетки [20]. Основний сенс портфоліо – показати все, на що ти здатний під час роботи над проектом.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури С.Сисоєва пропонує наступну типологію проектів:

- за домінуючою у проекті діяльністю – дослідницький, пошуковий, творчий, рольовий, прикладний, інформаційний;
- за предметно-змістовною галуззю знань – монопроект у рамках однієї галузі наукового знання, міжпредметний проект;
- за характером координації проекту: безпосередній (жорсткий, гнучкий), опосередкований (неявний, що імітує учасника проекту);
- за характером контактів (серед учасників однієї школи, класу, міста, регіону, країни, різних країн світу);
- за кількістю учасників проекту;
- за тривалістю виконання проекту [21].

Пропонуємо даний метод використати в процесі формування народознавчої компетентності молодших школярів, оскільки знання та вміння Етнографічного змісту за таких умов сприйматимуться цілісно, учні умовно переносяться в етнодидактичне середовище, що відбувається на міжпредметній основі, а також потреба в пошуку необхідної інформації спонукає їх до самостійної пошуково-етнографічної діяльності.

У початковій школі доцільно стимулювати учнів до участі в ігрових проектах, в яких учасники беруть на себе певні ролі, зумовлені характером і змістом проекту. Це можуть бути літературні персонажі або вигадані герої, котрі імітують соціальні, ділові відносини, що ускладнюються ситуаціями, вигаданими учасниками проекту. За таких умов значні потенції для розвитку творчості школярів, однак провідним видом діяльності залишається рольова чи ігрова діяльність [21].

Проекти практичного спрямування вирізняються тим, що з самого початку діяльність учасників орієнтована на кінцевий результат з урахуванням їхніх соціокультурних інтересів. Такий проект потребує ретельно продуманої структури, визначення функцій кожного учня, чітких висновків, оформлення результатів кінцевого продукту.

У процесі ознайомлення учня з етнографічним матеріалом чільне місце належить мотивації учіння. Як засвідчують педагогічні спостереження автора, для більшості молодших школярів характерними є зовнішні мотиви, які виявляються в їхній допитливості, прагненні бути дорослими, активному сприйнятті всього нового й нетрадиційного. Такі мотиви спонукають до активності вихованців у процесі розробки навчальних проектів народознавчого спрямування. Однак в такій діяльності недостатньо задіяними залишаються внутрішні мотиви (почуття обов'язку, бажання вчитися, любов до книги, пізнавальні інтереси тощо). Отож перед учителем виникає проблема пошуку механізму, який би забезпечив домінування в навчанні учнів саме мотивів останньої групи.

О. Савченко з-поміж усіх мотивів навчальної діяльності найбільш вираженим вважає мотив, в основі якого – яскравий пізнавальний інтерес. На думку дослідниці, пізнавальний інтерес виникає й зміцнюється лише в ситуації пошуку нових знань, інтелектуальної праці й самостійної діяльності. Пізнавальний інтерес потрібно відрізнити від цікавості, яка характеризується нетривалою дією, часто супроводжується позитивними емоціями, утім не слугує засобом активізації розумову активності особистості. Істинний інтерес до пізнання виникає у тих випадках, коли воно пов'язане з вирішенням конкретної проблеми. Метод проектів уможлиблює розвиток пізнавальних інтересів молодших учнів, уміння самостійно конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі, критично мислити. Він завжди передбачає самостійну діяльність учнів (індивідуальну, парну, групову) упродовж визначеного педагогом часу. Така діяльність для них є надзвичайно цікавою, що спонукає до вивчення матеріалу, пошуку нових знань.

Задля забезпечення ефективності формування й розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів у навчальній діяльності О. Онопрієнко виокремлює наступні умови: різноманітність чуттєвого досвіду; усвідомлення учнем особистої та суспільної значущості знань; надання можливості переживати успіх у роботі, наявність позитивної емоційної атмосфери; помірна складність і посиленість завдань; опора на попередній досвід учня; активний, продуктивний і творчий характер діяльності; сформованість провідних прийомів навчальної діяльності.

Реалізація проектної діяльності передбачає налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня [3, с.93]. Гуманні суб'єкт-суб'єктні взаємини є прогресивною світовою тенденцією й природно притаманні соціально-культурному досвіду нашого народу. Гуманність, доброта, взаєморозуміння, висока духовність, людяність, чесність, довірливість, освіченість, скромність, інтелігентність, самоповага, відвертість, сердечність, шанування батьків, предків, шляхетне ставлення до жінки – характерні риси української ментальності. Народні педагоги високо цінують доброзичливі взаємини між людьми, що потверджують традиційні господарські об'єднання, побудовані на засадах взаємної довіри, злагоди й поваги у формі побратимств, посестринств, товариств, кооперацій, спілок, гуртів.

В етнопедагогіці, як правило, керувались принципами гуманності, толерантності, природовідповідності, проте заперечувалась “вседозволеність”, “повна свобода” дій дитини, існувала поміркована рівність вихованців і вихователів, що поєднувалась з повагою і високим авторитетом останніх. В християнській українській родині панував культ батьків і проповідувався *безперечний послух* молодших старшим: “Що можна мамці, того не можна ляльці”, “Не послухаєш тата, то послухаєш ката”. Водночас етнопедагогіка ґрунтується на гуманному ставленні та вимогливій любові до дитини, тобто *декларується обов'язкова узгодженість педагогічної вимоги до вихованця із всезагальним пошануванням його особистості*. Поруч із справедливою вимогливістю, довірою й доброзичливим ставленням до дитини, завжди існувала умовна межа (“не можна”) між тими, хто виховує, і тими, кого виховують. Народні вихователі застерігають від надмірного “заласкування” своїх дітей. З наймолодшого віку вони мають перебувати в атмосфері збалансованої любові й вимогливості.

Характер сприйняття дитиною виховних впливів у процесі проектної діяльності народознавчого спрямування значною мірою залежить від сприйняття нею особистості педагога. У процесі спілкування з дітьми вихователь має чітко з'ясувати для себе низку питань, зокрема: Яким мене бачать мої вихованці? Чи вважають мене гуманною і справедливою людиною? Чи подобається їм стиль мого спілкування? Чи знаю я їхні переживання, наміри, пізнавальні потреби? Які можливі труднощі в процесі реалізації програми їхнього самовиховання? Та ін.

Діяльність педагога народознавчого змісту в аспекті реалізації методу проектів передбачає: діагностику й планування навчально-виховної роботи на засадах проектного підходу; варіативне застосування етнодидактичних методів і засобів організації діяльності молодшого школяра; поєднання індивідуальної та групової, урочної та позаурочної організаційних форм навчання; стимулювання пізнавальних інтересів учнів засобами народознавчого матеріалу; контроль і корекцію набутих учнем етнографічних знань, умінь і навичок; аналіз результатів проектної діяльності.

Ефективність реалізації методу проектів у формуванні народознавчої компетентності молодших учнів значною мірою залежить від наявної матеріально-технічної бази школи (оргтехніки, комп'ютерів, витратних матеріалів тощо) та інформаційного забезпечення (навчальних посібників, етнографічної літератури, відеоматеріалів, веб-ресурсів і под.).

Ознайомлення учнів початкової школи з проектною діяльністю доцільно здійснювати в тісному зв'язку з набутими знаннями етнографічного характеру, їхньою життєвою компетентністю.

У сучасних підручниках для початкової школи достатньо цікавого матеріалу для моделювання навчальних проектів етнографічного спрямування. Приміром, підручник “Рідна мова” (Рідна мова [Текст]: підруч. для 4 кл. / М.С.Вашуленко, С.Г.Дубовик, О.І.Мельничайко, Л.В.Скуратівський; за наук, ред. М.С.Вашуленка. – К.: Освіта, 2004) надає можливості для створення проектів. У контексті вивчення теми “Мова і мовлення”, доцільно поглибити знання учнів про місце української мови в системі європейських мов, залучити до виконання проектів на теми: “Як писали наші предки”, “Історія української писемності”, “Українські слова в іноземних мовах”, “Слова-прибульці з інших мов” та ін.

Розділ “Частини мови” дає поштовх для створення індивідуальних прикладних проектів із результатом “Пам'ятка-підказка”, який буде використано у подальшому навчанні.

Прикладні проекти доцільно розробляти і на основі змісту підручника “Математика” (Богданович, М.В. Математика [Текст]: підруч. для 4 кл. / М.В.Богданович – К.: Освіта, 2004). Вони можуть містити задачі, які містять конкретні числові дані про кількість виготовленої продукції в регіоні, вирубуванні лісів в краї для учнівських збірників із виготовленням дидактичного ілюстративного чи роздаткового матеріалу. Приміром, задачі, в яких використовуються дані нерациональне господарювання: “Одним із результатів осушення поліських боліт є те, що із 47 видів лікарських

рослин, якими славилася Полісся 30 років тому, тепер збирають 6–7 видів. 20 років тому на Поліссі було 80 тис. га знаменитої цілющої журавлини, нині площа ця зменшилась до 20 тис. га, а обсяг заготівель ягоди зменшився з 950 кг до 90 кг на рік” [2, с.30]. На основі таких даних учнів залучають до складання задач про дбайливе господарювання, шанобливе ставлення до довкілля.

У викладанні предмета “Художня праця” передбачено такі складові проектної діяльності молодших учнів: конструювання подумки, графічне конструювання, предметно-маніпулятивне конструювання. Виходячи з того, що в контексті реалізації варіативної частини навчальної програми з цього предмета є можливості для вивчення народних ремесел і промислів, зокрема української вишивки, писанкарства, ткацтва, обробки деревини з елементами народної творчості, виготовлення виробів із шкіри, лозоплетіння та інших, а також пошиття українського народного одягу для ляльок, оформлення інтер'єру помешкання з використанням елементів народного побуту на основі вивчення трудових традицій краю, доцільно створювати для учнів особистісно зорієнтовану педагогічну ситуацію, залучати до роботи в групах задля вирішення поставленого завдання.

Сучасні вчені розглядають *особистісно зорієнтовану педагогічну ситуацію* як найпростішу складову особистісно зорієнтованої технології. Навчальна ситуація, опинившись в якій дитина змушена шукати сенс, пристосовуватись до життя, до своїх інтересів, проявляти творчість та давати критичну оцінку своїм діям слугує засобом самореалізації та самоствердження зростаючої особистості, оскільки такі завдання неможливо вирішити тільки на рівні знань і репродукції [16, с.37].

Орієнтовними темами народознавчих проектів на уроках можуть слугувати: “Мовні цікавинки”, “Рідна говірка і літературна мова”, “Слова, що прибули із інших мов” (українська мова); “Народні пісні мого краю”, “Казки моєї бабусі”, “Мої улюблені твори”, “Народний гумор в школі”, “Свято читацьких мрій” (читання); “Математика в казках”, “Математичні цікавинки”, “Геометрія в народній архітектурі”, “Математика в легендах”, “геометричні фігури у вишивках та килимах”, “Математика в народному побуті” (математика); “Забуті українські свята”, “Український народний одяг”, “Екологічна реклама”, “Природне чудо нашого краю”, “Рідкісні рослини (тварини) нашої місцевості”, “Рослини – народні символи” (Я і Україна), “Писанкарочка”, “Народне мистецтво в побуті”, “Реліквії моєї родини”, “Моє місто (село)”, “Моделювання

архітектури давнього міста” (трудове навчання). Орієнтовний план проведення уроку-проекту з розвитку Зв’язного мовлення учнів у 2 класі представлено в додатку 1.

У сучасній педагогічній науці та практиці набуває поширення проектна навчальна діяльність, що здійснюється комп’ютерними засобами, засобами телебачення, кіно тощо. Водночас в освітньому просторі домінують думки про негативний вплив на формування та розвиток особистості дитини, його взаємодію в суспільстві засобів масової інформації (кіно, телебачення, преси тощо). Ідею педагогізації докільця підтримали вчені Франції. Так, задля формування критичного мислення Французький культурний посередницький фонд разом з освітніми відомствами провели масштабний експеримент “Активний юний телеглядач”, до якого залучили 25 тис. учнів, 2 тис. дорослих, у тому числі 1 300 викладачів. Цей експеримент французьких педагогів відомий під назвою “Візаві” (фр. Vis-a-vis).

Сутність експерименту в тому, що було встановлено поштове листування (фр. courrier escargot) з дітьми різних країн задля здійснення порівняльної характеристики різних способів життя. З 1989 року Французький координаційний центр опублікував загальноєвропейську газету “Факс” (фр. Programme fax), матеріали до якої збирались упродовж 24 годин за факсовим зв’язком з усієї Європи. У 1997 році з ініціативи Міністерства національної освіти Франції в середніх навчальних закладах було введено програму “Інформаційно-комунікативні технології в освіті”, в результаті чого 85 % ліцеїв, 55 % коледжів, 10 % початкових шкіл були підключені до мережі Інтернет [28]. Як виявилось, завдяки розширенню соціальних контактів школярі стали більш розважливі, активні й толерантні в спілкуванні з представниками інших культур.

Педагоги Франції дійшли висновку про нагальну потребу використання засобів масової інформації як особливого виду етносоціального спілкування, що здійснюється в масштабах усього суспільства. Функції школи полягають у координації використання засобів масової інформації в педагогічному процесі. Адже важливо налагодити спілкування педагога й учнів з тим, щоб навчити останніх критично осмислювати отриману інформацію та аналізувати її, вберегтись від негативного впливу медіа.

Більшість сучасних учнів на перше місце з-поміж своїх захоплень поставили комп’ютерні технології, тому цілком виправданим вважаємо використання в процесі формування їх народознавчої компетенції та полі культурної грамотності, залучення

до участі у світових інтеграційних процесах, вирішення глобальних проблем шляхом створення *електронних проектів*, що реалізуються через комп'ютерні засоби [27, с.230–250].

Ю.Чернявська під *електронним проектом* розуміє новітню форму навчально-виховної діяльності учня і вчителя, з використанням інформаційно-комунікативних засобів навчання. Робота над таким проектом передбачає індивідуальну чи групову співпрацю упродовж визначеного терміну. Основною особливістю електронного проекту є його міжпредметність, тобто можливості для вдосконалення учнями знань з різних галузей наукових знань – мови, історії, мистецтва, культури тощо [29, с.231].

Вважаємо, що участь школярів різних країн в електронних навчальних проектах слугуватиме не збагаченню їхніх знань із зарубіжної історії, мистецтва різних народів, але й допоможе підвищити рівень іншомовної культури, сприятиме формуванню міжетнічної толерантності.

Аналізуючи зарубіжний досвід, сьогодні успішно реалізуються деякі європейські освітні проекти.

В інформаційному просторі створена значна кількість проектів із залученням учнів і педагогів різних країн світу задля обміну інформацією, розвитку комунікативної культури, налагодження соціальних контактів, розвитку полікультурного мислення, відчуття значущості власної думки у глобальному світі, що слугують передумовами їх розвитку, адже вони через свою замкненість в собі й небажання йти на контакт значно легше можуть спілкуватись через Інтернет.

Дані проекти розраховані на інтелектуальний розвиток учнів, формування в них креативного мислення, вміння налагоджувати контакти з представниками інших країн і народів за підтримки органів освіти та світових міжнародних організацій. Приміром, школа ENO (віртуальне навчальне середовище) є найбільшою в світі міжнародною мережною школою, в якій упродовж 2007–2008 рр. взяли участь близько 400 шкіл із 104 країн. Програма розрахована головним чином на учнів середнього та старшого шкільного віку. Навчальний рік умовно поділений на різні екологічні теми чи підтеми, кожна з яких триває 10–12 тижнів. Учні отримують завдання, презентують власні проекти, збирають і розповсюджують інформацію про екологічну ситуацію в своїй місцевості через мережу Інтернет в он-лайн та офф-лайн режимах.

Охарактеризуймо деякі електронні проекти та їхню роль у формуванні народознавчої компетенції дітей молодшого шкільного віку.

Проект **“Творчі кілометри”** (<http://www.the-art-miles-mural-project.org>, <http://www.artmiles.org>, <http://www.themurallady.com>) передбачає створення учнівськими групами, організаціями, учасниками різних країн світу художніх панно. Вони з'єднані між собою і утворюють єдине полотно, що простягається на 12 миль, яке згодом потрапить у Книгу Рекордів Гіннеса і утворить найдовше дитяче мозаїчне панно в світі. У проекті запропоновано 12 тем, найважливішими у плані формування полікультурної грамотності учнів вважаємо: “Миля Різноманіття культур”, “Народна миля”, “Миля Миру”, “Миля Єдності” та інші. Кожна Миля складається з 440 мозаїчних панно. Діти спільно вирішують, над якою темою працювати. Важливо, щоб вони знали: їхня робота буде експонуватись у музеях, її побачать у різних країнах, на сторінках Інтернету, по телебаченню, а згодом – у публікаціях і часописах.

Завдання педагогів – допомогти дітям міркувати масштабно, оскільки полотно має бути великим і таким, щоб кожне панно з мозаїки було видно на загальному, яке складатиметься з 1320 (або 3 милі) акрилових полотен – 5 на 12 футів – задля встановлення рекорду, гідного Книги рекордів Гіннеса – найдовше у світі дитяче мозаїчне панно. Діти з допомогою педагогів усвідомлюють, що коли всі мозаїчні панно з'єднають, буде важко розгледіти крихітні подробиці на загальному полотні, а вибір теми та кольорів залишається за ними. Спільна праця, яка має благородну мету, завжди викликає насолоду не лише від її процесу, а й результатів.

Цікаво, що в проекті, який розрахований на десять років (2001–2010 рр.), можуть брати участь діти від дошкільного віку і старші.

Електронний проект **“Ляльки для комп'ютера”** передбачає ознайомлення дітей 9–14 років із культурою свого народу, зокрема мистецтва виготовлення ляльок різних народів та етнографічних груп світу (Форум: *Etrade* (apc.iearn.etrade)).

За керівництва Мме Траоре, учні навчаються основам конструювання ляльок. Кожному учню надається повна художня свобода в створенні стилю своєї ляльки, часто такі ляльки бувають схожими на людей з близького оточення. Очікується, що учні будуть приймати участь у всіх частинах проекту, вони зможуть отримати багато важливих життєвих навичок, таких як: грошовий менеджмент, основи бухгалтерії, навички маркетингу, розвиватимуть самостійність і впевненість у собі. Комп'ютерний проект

спрямований на широке залучення до участі в ньому різних шкіл і має стати всесвітнім проектом. Його мовами на даний час є: французька, англійська, бамбара (основна мова в Малі).

Інший важливий проект, спрямований на формування полікультурної компетенції дитини через вивчення народної творчості рідного народу, є **“Народні казки”** (The Folk Tale Project: <http://ftv.flameghana.org>). Саме через народну творчість найбільш яскраво дізнаємось про звичаї, традиції та вірування кожного народу. Основними темами казок є боротьба добра із злом, мудрості проти неуцтва, засудження низки негативних явищ, як жадова до грошей, лінивість, скупість, жорстокість, недбалість, марнотратство та інших. Учні віком від 6 до 16 років вивчають народні казки свого краю та інших народів світу. Цей проект передбачає перегляд глобальних питань, зокрема подібність і відмінність у культурах народів світу з допомогою народних казок. Учасники мають надсилати народні казки своїх країн і пропонувати їх учням інших країн. Письмові роботи варто доповнювати ілюстраціями.

Стимулює до вивчення історії свого краю електронний проект **“Особливі місця”** (Форум: *Special Places: arc.iearn.places*). Проект не обмежений віковими рамками учнів, а також розрахований на всі мови світу, тому є особливо доступним для тих, хто погано володіє іноземними мовами.

Для участі в проекті потрібно намалювати або описати місце у своєму краї (селі чи місті), яке представляє цінність для конкретного учня, викликає певні почуття чи спогади. Учасники самостійно обирають жанр твору (оповідання, інформаційний виклад, гумористична історія тощо), акцентують на тому, що саме робить дане місце цінним і чому. Мета проекту полягає в тому, щоб учні, поглянувши довкола, дізналися більше про пам'ятні їм місця, улюблені місця інших дітей і намагались їх зберегти. Таким чином учасники проекту матимуть нагоду вивчити історичні події, предмети матеріальної культури, архітектури свого та інших народів.

Проект **“Міжнародна кулінарна книга”** (Форум: <http://www.iearn.org/projects/foods.html>) спрямований на вивчення традиційних страв різних народів, походження складників цих рецептів, запис легенд і розповідей про національну кухню певного народу.

Збираючи й записуючи рецепти, учні різних країн можуть залучатися до таких форм роботи у проекті або у класі, як дослідження, дискутування, ілюстрації та рецепти до книги. Водночас вони за бажанням можуть також записати на відео процес приготування певної страви і помістити його на сайті в Інтернеті.

Проект розрахований на дітей віком від 10 років, а кінцевим його результатом буде видання міжнародної книги рецептів.

Вміння орієнтуватись в інформаційному просторі доцільно формувати в учнів початкової школи, а електронні проекти цілком доступні для всіх вікових категорій – від 6 до 18 років. На жаль, більшість проектів подані англійською мовою (іноді німецькою, французькою та ін.), тому дошкільники чи молодші школярі, котрі ще не володіють на рівні іноземною мовою, не можуть бути їх учасниками. Тому вважаємо за доцільне зосередити роботу над розробкою україномовних проектів, або включити до вже діючих довгострокових проектів, як, приміром, “Творчі кілометри” чи “Особливі місця”, сторінки українською мовою.

Проектна діяльність широко поширена в школах США й Канади, де практично з кожного гуманітарного предмета учні отримують завдання прикладного характеру, які передбачають групову та пошукову діяльність, у тому числі й через Інтернет. Результативність участі в електронних проектах залежить передусім від того, що учні мають можливість реалізувати себе на всіх етапах проекту не лише сидячи за комп’ютером, але й беручи інтерв’ю в людей своєї місцевості, представників владних структур, а також у процесі презентації результатів роботи в шкільному середовищі та обміну думками між окремими школами свого міста (району), району, країни.

Отож, аналізуючи зарубіжний досвід формування та розвитку дитини в умовах поліетнічності, приходимо до висновку, що в навчальних закладах найбільш розвинених країн світу надають значно більшої уваги формуванню особистості як члена суспільства, комунікативним і презентаційним навичкам, умінням наводити соціальні контакти в іносередовищі, критично оцінювати негативні тенденції в суспільстві, з повагою ставитися до представників інших соціальних сфер і культур, використовуючи найрізноманітніші форми роботи – листування з ровесниками різних країн, проведення уроку у формі ділової гри, залучення учнів до активної участі в масштабних акціях еколого-економічного змісту, благодійній діяльності, співпраця з батьками в плані етнічного виховання школярів.

Водночас маємо пам’ятати про історію та культуру свого краю. У процесі формування народознавчої компетенції молодших школярів засобами проектної діяльності доцільно враховувати їхній суб’єктний досвід; здійснювати особистісно зорієнтований підхід у виборі виду та змісту навчального проекту; стимулювати активність вихованців у пошуково-етнографічній діяльності; прогнозувати в

процесі роботи виконання учнями різних ролей у груповій діяльності, а також створювати можливості для формування навичок соціально значущої поведінки, розвитку творчості, ініціативи, національних почуттів.

3.2. Розвиток етноекonomічного мислення молодших школярів: моделювання творчих завдань

Формування народознавчої компетенції школярів ефективно за умови використання активних методів навчання і виховання, стимулювання їх до вирішення посильних творчих завдань відповідного спрямування.

У сучасній шкільній практиці здійснено спроби запровадження в зміст освіти спеціального навчального предмета, завдання якого полягає в системному оволодінні основами економічної теорії, зосібна знаннями економічних законів, категорій, понять, наукових фактів, провідних ідей економічної науки, формуванні вмінь орієнтуватися в умовах ринкової економіки, критично оцінювати кризову ситуацію, приймати рішення, висловлювати власну позицію з приводу багатоаспектності громадських думок тощо.

У концепції авторської школи-родини “Золота бджілка” обґрунтовано необхідність уведення додаткового курсу “Економіка для найменших” з 1 класу, мета якого через ігрові ситуації сформувати в учнів початкові уявлення про економіку нашої країни, розвивати їхнє економічне мислення. Пропонована програма складається з розділів “Ресурси”, “Потреби”, “Проблема вибору”, “Гроші” та інших, на ознайомлення з якими відводять одну академічну годину на тиждень [11]. У школі є своя крамниця, валюта (її називають “коти”). Поруч з іншими тут уведено спеціальні курси “Господарочка”, “Сімейна економіка”, “Перлини народної творчості”.

Н. Побірченко пропонує для молодших учнів комплекс програмного матеріалу під умовною назвою “Буквар економіки”, що містить три розділи: “Люди і економіка” (1 кл.), “Середовище економіки” (2 кл.), “Економічні поняття” (3 кл.). Опанування змістом “букваря” здійснюється “в процесі аналізу реальних життєвих ситуацій” і передбачає максимальне використання наочності; “приблизно 60% навчального часу на уроці відводять активним методам і формам навчання” – економічні конкурси, складання казок та оповідань на економічні теми, сюжетно-рольові ділові ігри, інсценування економічних реалій, розгадування головоломок і подібне [18, с.7].

Цікавим стосовно формування етноекономічної компетенції молодших учнів є досвід роботи педагогів Тернопільської спеціалізованої загальноосвітньої школи І-го ступеня з поглибленим вивченням основ економіки, що працює за експериментальною програмою “Розвиток схильностей до підприємницької діяльності”, розробленою завідувачем відділу психології та професійної освіти АПН України, доктором психологічних наук Н. Побірченко. Програма передбачає вивчення курсу “Азбука економіки”.

У даній школі широко практикується проведення інтегрованих уроків у початковій школі: “Природознавство та азбука економіки”, “Математика та економіка”, “Трудове навчання та азбука економіки” [6, с.7–9, 51–57]. Приведемо фрагмент такого уроку.

Трудове навчання та азбука економіки **Фрагмент інтегрованого уроку в 1 класі на тему:**

“Світ професій “Людина – художні образи”.

Правила партнерської роботи.

Виготовлення аплікації за шаблоном”

(Використано матеріал учителя Тернопільської спеціалізованої загальноосвітньої школи I ступеня з поглибленим вивченням основ економіки Л. Корначевської).

Робота з новим матеріалом.

Уявна подорож на фарфоровий завод *(Розповідь учителя).*

– Завітаймо у відділ дизайнерів. Хто ж такий дизайнер?
(Дизайнер-художник-конструктор, спеціаліст з художнього проектування предметів, які випускає промисловість. Він займається конструюванням будь-чого, тобто уявляє, яким буде вигляд виробу (колір, оздоблення тощо).

– Художники-дизайнери створюють не лише модні речі, а й ті, які потрібні у повсякденному житті – від машини, літака до звичайнісінького чайника. Ось погляньте на дошку. Дизайнер створив зображення чайників, але жоден із них не подібний на інший, спільними у них є лише носики та ручки. Спробуйте й ви зараз стати “дизайнерами “ і спроектувати посуд.

Поділ учнів на групи *(можна використати лічилку, кольорові листочки тощо).*

– Тепер, я сподіваюсь, що ви дизайнери з багатою фантазією, придумаете надзвичайні речі. А допоможе нам у цьому аплікація *(Аплікація – виготовлення орнаментів чи будь-яких художніх зображень нашиванням або наклеюванням на що-небудь різноколірних клптиків тканини, паперу).*

Кожна група отримує шаблони та приступає до вирішення навчальних завдань.

У підсумку організують виставку дитячих робіт і здійснюють обговорення результатів колективної праці.

- Для чого потрібний шаблон? *(Щоб виготовити однакові за формою, розміром і т. ін. деталі.)*

- Дизайн і дизайнер. Яке з цих слів означає діяльність, а яке – назву професії? *(Дизайн – діяльність, дизайнер – назва професії.)*

- Чи можна зробити композицію аплікації? *(Так.)*

- Де була індивідуальна, а де партнерська робота?
(Виготовлення окремих деталей – індивідуальна, складання композиції – партнерська.)

- Як краще працювати: самотійно чи разом? (*Разом працювати краще*)

Поруч із дослідницькими моделями навчання в процесі вирішення завдань етноекномічного виховання школярів чільне місце належить “ігровим” педагогічним технологіям. Серед них – моделювання конкретних ситуацій (імітаційне чи соціально-рольове), ігри-вправи, ігри-ілюстрації, ігри з моделюванням соціально-історичних умов [10, с.90–122].

У контексті реалізації компетентнісного підходу до організації освіти широко апробують новітні методи й засоби навчання. Л. Буряченко рекомендує використовувати соціально зорієнтовані завдання, спрямовані на набуття особистістю системи знань і вмінь діяти адекватно в різних життєвих ситуаціях, формування соціальної активності [5, с.32]. Вважаємо, що вони слугують засобом формування в учнів навичок компетентно обирати життєвий шлях, ставити перед собою та вирішувати проблемні ситуації.

Задля розвитку етноекномічного мислення варто змалку привчати дітей ставити перед собою й розв’язувати посильні економічні завдання, зміст яких поступово ускладнювати. У школі I ступеня вони, як правило, базуються на знаходженні найпростіших величин. Приміром, задачі, вирішення яких показує, як зменшується запас питної води, зникають рідкісні види рослин і тварин, що можна зробити за одну хвилину та інші.

Умовно виокремлюємо три групи економічних завдань: задачі з використанням ілюстрацій і демонстрацій; ситуативні; з використанням числових даних.

Першу групу широко використовують у початковій школі, коли в мисленні дітей переважають образні елементи. У їх вирішенні як ілюстративний матеріал слугують художні картини, рисунки, схеми, фотографії тощо. Учителям варто вдатись і до застосування аудіо-візуальних засобів навчання (фільмоскопів, епідіаскопів, діапроекторів та ін.). Чільне місце в процесі такої роботи належить відеофільмам, завдяки яким учні мають нагоду не лише в динаміці спостерігати ті чи ті явища, а й одночасно сприймати звукові елементи – шум вітру, спів птахів, голоси людей. У даній ситуації незамінними є місцеві краєвиди, сучасні будівлі міста (села) тощо.

Приміром, на уроках природознавства в початкових класах при вивченні теми “Ґрунт. Ґрунти своєї місцевості” учні отримують завдання розглянути кадри фільму (чи картини) із різним зображенням типів ґрунтів (глиняних, кам’янистих, піщаних, чорноземних) і запитання: на яких ґрунтах можна виростити

найвищий урожай картоплі, цукрових і кормових буряків; чому дані сільськогосподарські культури в основному вирощують у західному та північному регіонах України; які ґрунти переважають у нашій місцевості?

Аналогічно, демонструючи відповідні статичні чи динамічні зображення, учитель ставить перед учнями наступні запитання: Чому в селах Прикарпаття споруджувались (та й досі споруджуються) будівлі під дерев'яним покриттям, а в східній Україні – під солом'яним? Чому на сході та півдні України швидше з'явилися цегляні будинки, коли на заході переважали кам'яні та дерев'яні?

Систематичне вирішення означених задач сприяє поступовому розвитку в дітей конкретно-понятійного мислення.

На уроках математики досвідчені педагоги надають перевагу задачам на економію та бережливе ставлення до навколишнього світу з використанням числових даних, як от:

1. Якщо під кран, з якого повільно скапує вода, поставити 250-грамову склянку, то вона наповниться через 45 секунд. Скільки питтєвої води стече в каналізацію за годину? добу?

2. Узимку кожен мешканець міста за добу витрачає 450 л води, а влітку ця норма становить 750 л. На скільки літрів збільшилась витрата води влітку? Чим це зумовлено?

3. Для жителів міста встановлена щодобова норма витрати води – 40 л. Фактично першого дня витратили на 10 л води менше норми, другого дня – на 15 л більше норми, а третього – на 5 л понад норму. Чи не порушився бюджет витрачання води?

4. Скільки кілограм вугілля необхідно для отримання тепла, яке виходить через нещільно прикриті двері під'їзду за добу, якщо для отримання тепла, необхідного на 1 год, у котельні спалюється 4 кг вугілля?

5. Фахівці підраховали: якщо з одного крана витікатиме гаряча вода струйкою товщини сірника, то за рік це призведе до втрати тепла, якого було б достатньо для опалення однієї квартири за два місяці. У помешканні гаряча вода витрачалась однаковими порціями з трьох таких кранів. На скільки часу вистачило б зекономленого тепла для опалення цього помешкання?

6. У виробництві 1 тонна макулатури замінює 4 кубометри деревини. Скільки тонн макулатури потрібно для заміни 35,6 кубометрів деревини?

7. В процесі виробництва паперу із вторсировини значно знижується розхід води, а повітря, яким ми дихаємо, практично не забруднюється. Враховуючи ці дані, зробіть висновки про вико-

ристання старих газет, журналів, в обмін на що можна придбати цікаву книгу.

8. У школі навчається 1000 учнів. Припустимо, що кожен зіпсує 1 аркуш паперу. Якої висоти вийде стос із цих аркушів, якщо товщина 10 аркушів становить 2 мм? (Розв'язування: $2 \times (1000:10) = 20$ (мм).

Ситуативно-орієнтувальні задачі – це задачі практичного характеру, в яких учні умовно переносяться у конкретні, вказані вчителем, умови та спрямовують їх до особистої праці (самостійного заробітку). Наприклад:

Задача 1. Вам потрібно в зимовому лісі якнайшвидше розпалити вогнище, щоб погрітися. Відходи якої деревини ви використаєте: а) берези; б) дуба; в) сосни; г) граба? Що ми називаємо відходами?

Задача 2. Дівчинка допомагала сусідці за невелику платню доглядати за маленькою дитиною (гуляти з нею на вулиці, розповідати казки). Спочатку вона приходила 2 рази в тиждень по 2 години, а зараз в 3 рази більше. Скільки грошей заробляє дівчинка щотижня, якщо за 1 годину їй платять 50 копійок?

Задача 3. Ти – фермер. У якій частині України (сході, заході, півдні) будеш вирощувати баклажани, перець, помідори у відкритому ґрунті? Де згадані сільськогосподарські культури вирощують переважно в теплицях? Чим це зумовлено?

Задача 4. Батьки придбали тобі нове гумове та шкіряне взуття, яке потрібно зберегти на наступний сезон. Як будеш доглядати за гумовим і як за шкіряним взуттям: чистити, мити, просушувати, змащувати кремом тощо?

Задача 5. У лісі, в якому ти працюєш лісником, росло 62 ялинки. Перед новорічними святами жителі ближньої місцевості зрубали 26 ялинок. Скільки ялинок навесні треба посадити – стільки ж (27) чи більше? Чому?

Задача 6. Ти маєш заплатити за покупки в касі 17 грн. У тебе є гроші лише по 5 грн., а в касира – тільки по 2 грн. Чи можеш Ти розплатитися і як? (Відповідь: можна. Дати в касу 25 грн. (5 по 5 грн.) і одержати здачу 8 грн. (4 по 2 грн.).

Задача 7. Сусідка купила в пасічника 100 кг меду за 1000 л. грн., а на ринку стала його продавати по 12 л. грн. за 1 кг. Який прибуток отримає сусідка, від реалізації всього товару?

Задача 8. Ви з товаришем купили тенісні ракетки за 22 грн. У товариша було в 2 рази менше грошей, ніж в Тебе, та ще 1 грн. 50 коп. Скільки вніс до купівлі тенісних ракеток товариш?

Задача 9. Дівчинка продавала морозиво, заробляючи кожного місяця 30 гривень, які вона здавала з допомогою тата в банк. Коли

дівчинку спитали, скільки в неї грошей на рахунку, вона відповіла: “Через 3 місяці буде в 3 рази більше, ніж було 3 місяці тому”. Скільки грошей зібрала дівчинка? (Відповідь: 180 грн.)

Задача 10. На гроші, які Ти заробляв, допомагаючи водіям мити автомобілі, можна купити 4 батарейки до ліхтарика або 1 ліхтарик. Ліхтарик разом з батарейкою коштує 26 грн. 90 коп. Ти купив ліхтарик. Скільки він коштує?

Задача 11. Іванко від продажу товару отримав 500 л. грн і його витрати склали 300 л. грн. Оленка вторгувала на 150 л. грн. менше, але й витрати всього 150 л. грн. Хто з дітей отримав більше прибутку?

Економічні задачі для учнів варто систематизувати, враховуючи сферу їх практичного використання, за блоками: “економіка й сімейний бюджет”, “економіка в кулінарії”, “економіка в домашньому столярюванні”, “економіка ремонту житла”, “економіка в крамниці”. Якщо для учнів, які проживають у містах, ці задачі здебільшого зводяться до рівня організації побуту та дозвілля, то у сільській місцевості їх доповнюють ще й блоками “економіка в садівництві”, “економіка в тваринництві”, “економіка в огородництві” та ін.

Зацікавленість такого роду задачами зумовлена тим, що школярі, спираючись на набутий досвід, мають можливість “оперувати знаннями”, а також міркувати над власною поведінкою в умовно створених економічних ситуаціях, пов’язаних із потребами споживання. Не менш важливою є організація роботи учнів, спрямованої на пошук різних варіантів розв’язання однієї і тієї ж економічної задачі з наступним обґрунтуванням оптимального способу її вирішення. Це сприяє розвитку варіативності мислення, його раціоналізму й практицизму.

Оновлення змісту етноекonomічного виховання засобами “інноваційного навчання” ґрунтується не стільки на впровадженні в педагогічну практику істотно нових у часі ідей, скільки на їх переорієнтації у цілях і характері діяльності між вихователем і вихованцями.

Виходячи з того, що базова модель навчання як систематичного дослідження передбачає теоретико-пізнавальну, дослідницьку діяльність учнів, метою якої є вирішення поставленої проблеми в межах їхньої компетенції, то значну увагу варто приділити формуванню низки практичних умінь, зокрема, самостійно (чи з допомогою вчителя) визначати актуальні соціально-економічні проблеми сучасності.

Першим і найважливішим етапом організації дослідницького навчання є постановка перед учнями певної проблеми, яка носила б не лише особистісний, а й суспільний характер. Далі груповим методом школярі працюють над зібранням даних, що підтверджують фактичні відомості, висувають власні гіпотези та шукають різні варіанти розв'язання означеної проблеми в суб'єктивному розумінні й після критичного осмислення можливих позитивних і негативних наслідків здійснюють спільний вибір оптимального варіанту її вирішення. У контексті дослідження кожна група висуває та обґрунтовує власний проект можливого розв'язання питання, а їхня критика з боку опонентів не допускається.

У процесі такої роботи важливо сформувати в учнів уміння оперувати економічними категоріями, критично оцінювати ситуацію, що склалась у державі в цілому, а також аналізувати конкретні життєві реалії сьогодення з погляду підприємництва й бізнесу. Тому заслуговують всякого схвалення активні методи організації навчально-пізнавальної діяльності, якими є ділові ігри.

У позанавчальний час задля розвитку економічного мислення учнів у Тернопільській спеціалізованій загальноосвітній школі I ступеня з поглибленим вивченням основ економіки (вчитель Н. Кордуба) пропонують проводити виховні заходи з моделюванням конкретної життєвої ситуації. Приміром, ділова навчальна гра “**Бюджет сім'ї**” [6]:

Правила гри: у грі беруть участь 4 команди. Педагог пропонує взяти номерок, на зворотному боці якого намальована квітка, і зайняти свої місця відповідно до назв квітів.

Учитель: Отож у нас утворилось 4 сім'ї: Волошенки, Ромашенки, Тюльпанченки та сім'я Трояндових.

Знайомство (*Голови сімей представляють гравців*).

Учитель: Розпочинаємо гру, в якій ви будете заробляти гроші. За кожен конкурс ви отримаєте бали, тобто заробите гроші. Та сім'я, котра набере найбільше балів, – отримає звання “найекономічніша сім'я” і стане переможцем гри. Пам'ятайте, що за будь-яке порушення правил гри ви отримаєте штраф.

Перший конкурс. “Сімейне партнерство у творчості”

Учитель: Увага! Завдання!

Намалюйте сімейний портрет за визначений час (наприклад, за 5 хв.). Команда, яка швидше виконає завдання, виграє і заробить гроші-бали: I місце – 50 балів; II місце – 40 балів; III місце – 30 балів; IV місце – 20 балів. (*Лунає весела мелодія.*)

Другий конкурс. “Достаток починається з бережливості”

Учитель: У народі кажуть: “Хто дбає – той і має”.

Уявіть, що у ваших сім'ях щось розбилося (ваза, горнятко чи ін.). Що б ви зробили? (*Розбиту вазу можна склеїти, викинути чи купити іншу.*)

Учитель: Увага! Завдання!

За сигналом розкрийте конверти і складіть предмет з частин. Та команда, що швидше виконає завдання, дізнається, який предмет розбився і заробить бали, як і в першому конкурсі. (*Кожна команда отримує конверт, у якому розрізані малюнки чайника, чашки, вази і тарілки.*)

Третій конкурс. “Потреби”

Учитель: Кожна людина чогось потребує у житті. Є потреби життєво необхідні й ті, без яких можна обійтися. Хтось може дозволити собі купити розкішні, дорогоцінні речі, а комусь і на хліб не вистачає. У кожній сім'ї різний достаток.

Увага! Завдання! У конвертах – малюнки речей, які потрібні людині. Вам потрібно вибрати 5 найнеобхідніших речей і обґрунтувати свій вибір (за 2 хвилини).

Орієнтовні набори малюнків: 1. Телевізор, хліб, гроші, одяг, автомобіль. 2. Стіл, будинок, пароплав, черевики, булочка. 3. Торт, батон, телевізор, комп'ютер, одяг. 4. Музичний центр, торт, одяг, косметика, стіл.

- За правильну й повну відповідь учні отримують відповідні бали.

Учитель: Додаткове завдання! На якій потребі треба зупинитися бабі з української народної казки “Про липку і зажерливу бабу”. Назвіть потреби баби (*Кінь, хата, худоба і птиця, гроші, щоб усі боялися*).

Та команда, яка дасть відповідь першою, – заробить 50 балів.

Четвертий конкурс. “Прибутковий”.

Учитель: Щоб поповнити сімейний бюджет, можна зробити щось своїми руками і продати. От зараз ми і подивимось, на скільки балів поповняться бюджети наших сімей.

Увага! Завдання! Участь у конкурсі беруть мами. Хто швидше виріже витинанку, той переможе та заробить відповідну кількість балів.

Учитель: Оскільки ви будете працювати з гострими предметами, пам'ятайте про техніку безпеки. Не забудьте про конкуренцію: вироби мають бути охайними і гарними, швидко виконаними.

Учитель: Додаткове завдання! А ще гроші можна заробити, допомагаючи батькам. У цьому конкурсі беруть участь діти. Ви

повинні якнайшвидше прибрати сміття. Діти прибирають і відповідно заробляють бали.

П'ятий конкурс. "Винахідливий"

Учитель: Гроші можна заробити своїм розумом, продати свої ідеї та винаходи. Інколи ми потрапляємо у незвичні ситуації Увага! Завдання! Уявіть, що ви на безлюдному острові. У вас є лише три речі: аркуш паперу, поліетиленовий пакет, олівець. Поміркуйте і назвіть якнайбільше способів їх застосування. За кожну ідею – 50 балів (Орієнтовні ідеї. Газета – віяло; місце, де можна сховатись від дощу; зробити іграшку; накрити стіл; зробити пакетики для насіння).

Шостий конкурс. "Оздоровчий"

Учитель: Бюджет сім'ї потрібно розподіляти так, щоб вистачало на оздоровлення. Адже економічно вигідніше попередити хворобу, ніж потім витратити гроші на ліки. Якщо ж людина захворіла, то вона повинна знати, що народні ліки дешевші та корисніші. Зараз ми перевіримо, чи знають про народні ліки наші сім'ї.

Увага! Завдання! Відгадайте загадки і поясніть, як можна використати відгадки у лікуванні (Командам пропонують загадки про лікарські рослини).

М. Романченко

*Росте ця лікувальна квітка
Опріч лісів іще в полях
Малі й дорослі знають шлях,
Аби її добути влітку.
Шовково коси пламеніють,
Коли настоєм їх помиють.
А що, скажіть, за квітка, дітки?
(Ромашка)*

*Стоїть півень над водою
з червоною бородою, –
хто не йде,
за борідку щипне.
(Калина)*

В. Струтинський

*Не гаряче, а пече –
Утечеш.
При дорозі не скубнеш -
Обминеш.
Дуже злючою бува
Ця трава.
Називається вона
(Кропива)*

*– Вона червона?
– Ні, чорна,
– Чому ж вона біла?
– Тому, що зелена.
(Смородина)*

Гравці дають відповіді і за кожну правильну відповідь отримують 50 балів.

Підсумки гри

Учитель: Гра закінчилася. Сьогодні наші сім'ї показали міцні економічні знання, виявили свої здібності, стали дружнішими, заробили бали й поповнили свій сімейний бюджет (Сім'ї підраховують гроші-бали). Підсумки змагання.

Резюмуючи викладене, доходимо висновку, що ефективним педагогічним засобом розвитку етноекономічного мислення школярів слугує розв'язування задач відповідного змісту, складання яких ґрунтується на ретельному врахуванні специфічних особливостей означеного феномена, етнонаціональних традицій і звичаїв господарювання. Етноекономічна компетенція дітей і молоді виражається через емоційно-ціннісне ставлення до отриманих економічних знань, аналіз економічної ситуації, урахування суб'єктивні чинники, а також відповідні способи діяльності, вміння орієнтуватися в умовах ринку, самостійно приймати правильне рішення, готовність до підприємництва й бізнесу.

3.3. Етнічне виховання учнів гірської школи засобами інноваційних педагогічних технологій

Важливими завданнями початкової освіти в Україні слугують інтенсифікація роботи з підготовки учнів до активного професійного самовизначення, соціально адаптації в умовах конкурентного ринку, формування готовності творчо підходити до розв'язання завдань, розвиток підприємництва на основі національної ідентифікації та самосвідомості. Особливість роботи гірської школи полягає в передачі етнокультурної спадщини в найширшому значенні цього слова, максимальне врахування ландшафтно-кліматичних, демографічних, етнографічних характеристик краю в навчанні й вихованні учнів.

Навчально-виховний досвід горян широко представлений у традиціях господарювання, шанобливого ставлення до світу, звичаях, обрядах, ритуалах, етикеті, віруваннях, народній творчості, іграх, іграшках, їжі, архітектурі, символіці, ремеслах тощо. Елементи етнокультури більшою чи меншою мірою є складовими змісту освіти сучасної гірської школи. Відповідно й систему знань і вмінь, що підлягають засвоєнню учнями, адаптують до конкретних етнічних умов і традицій.

Проблема поліаспектності впливу української культури на зміст шкільної освіти, розробки нових моделей формування особистості на засадах синтезу загальнолюдських і національних цінностей висвітлена в наукових працях І. Беха, І. Єрмакова, Т. Єрмакова, В. Кононенка, Л. Масол, Р. Скульського, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та інших учених. Принцип етнізації виховання учнів в умовах гірської школи відображений у дослідженнях П. Лосюка, В. Хруща, І. Пелипейка.

Одна з найістотніших рис гірської школи, згідно Концепції української школи Прикарпаття (Р. Скульський) [22], полягає в тому, що тут переважає україномовне населення, а значить, рідна мова, в тому числі діалектична, зберегла свою самобутність. Тому в гірській школі не стоїть питання відродження рідної мови, а значить, і культури. Тому важливим аспектом формування народознавчих компетентностей учнів слугує збагачення їх мовленнєвої діяльності сучасними формами літературного спілкування, плекання високої мовної культури у поєднанні з глибоким аналізом особливостей територіальних діалектів та говорів, розвиток їхніх творчих здібностей і талантів.

Життя горян Галичини, Буковини і Закарпаття відображене в самобутній народній творчості та мистецтві, що значною мірою використовують у навчанні та виховання дітей в умовах гірської школи. Складні умови життєдіяльності зумовили те, що горяни багато часу змушені проводити в самотності (жінки залишаються одні на господарстві, коли чоловіки косять сіно чи рубають ліс, а полонинський пастух від сходу до заходу сонця спілкується з природою). Тому вони знаходять розраду в народній пісні, що відповідає їхньому настрою, творять поетичне слово. Так, на Гуцульщині існує специфічний жанр фольклору – коломийки та співанки, які вважаємо оригінальним педагогічним засобом формування народознавчих компетентностей в учнів гірської початкової школи. Дієвими формами організації педагогічного процесу слугують зустрічі з коломийкарями, знавцями легенд, переказів; запис фольклору, складання рукописних збірників, а також проведення інтегрованих уроків народної творчості – музика і читання, музика і трудове навчання, фізична культура і музика (розучування елементів народних танців і пісень).

Гірський регіон – це край багатой історичної спадщини й туризму, що також може бути успішно використано у вихованні дітей. Важливо залучати учнів до записів спогадів, переказів, співанок історичного змісту, опису та охорони пам'яток історії (могил, пам'ятників, меморіальних таблиць, місць визначних подій), збирання друкованих матеріалів з історії свого краю та експонатів до шкільного музею [14, с.123]. П. Лосюк вказує на педагогічну цінність наступних видів діяльності учнів гірської школи – збирання і вивчення фольклору, запис і складання словника гуцульських говірок, збір різноманітних експонатів, опис пам'яток природи, архітектури та історії, створення топологічних карт і складання літопису сім'ї та ін. [Там само, с.14].

На основі характеристики виховання як цілісної педагогічної системи та користуючись класифікацією М. Лукашевича [15, с.84], виокремлюємо педагогічні функції народознавчого впливу: *культурологічна* – формування народознавчої компетенції, яка актуалізується через власні взірці поведінки та методи діяльності особистості; *соціалізована* – координація та управління спрямованістю вихованця в процесі соціалізації в етносередовищі; *адаптаційна* – практичне опанування особистістю етновиховними механізмами поведінки за різних життєвих обставин; *ціннісно-утворювальна* – система особистісних цінностей людини, які детермінують її повсякденну поведінку та навчально-трудова діяльність; *соціального контролю* –

закріплення суспільно й особистісно значущих ціннісних орієнтацій, вироблення системи групових реакцій на поведінку індивіда у формі санкцій (покарання чи заохочення), що адекватні соціальним цінностям, визнаними в суспільстві.

Різнобарвна природа Карпат (гори, ліси, полонини, ріки) сприяла накопиченню величезного досвіду природокористування, внаслідок чого сформувались багатовікові традиції дбайливого господарювання [22]. Вважаємо, що формування народознавчої компетентності учнів у сучасній гірській школі доцільно здійснювати з урахуванням традиційних господарських традицій місцевих жителів. Приміром, через вузькі долини гірських річок споруджували дерев'яно-кам'яні загати для укріплення берегів, особливо в місцях різких поворотів течії (кашиці). Повінь у Карпатському краї (липень, 2008 р.) засвідчила об'єктивну потребу відродження й продовження давніх традицій природокористування.

Інший господарський досвід, що може слугувати засобом формування народознавчої компетентності особистості, – це спорудження на спокійних повноводних потоках Гуцульщини водяних млинів із сукновальцями [1, с.182]. Вітряки млина як пам'ятку старовини Я. Паладій символічно порівнює із крилами “натомлених птиць”, що вже сумлінно “відпрацювали”, і в “модерні роки” їх замінили досконаліша техніка [17]. Однак проблема енергозбереження, впровадження раціональних джерел енергії сьогодні є особливо актуальною, тому етнографічні знання означеного змісту надзвичайно корисні для учнів гірської місцевості.

На відміну від інших регіонів України, в гірській місцевості, зокрема на Гуцульщині, достатньо збереглися традиційні народні ремесла і промисли, прогресивні релігійні обрядові традиції, що, безумовно, слугує дієвим чинником всебічного формування зростаючої особистості.

Художнє ткацтво, різьбярство, кераміка, художня обробка шкіри й металу, вишивка, писанкарство – основні складові народного мистецтва гірських жителів, котрі понад усе дбали про передачу етноекonomічного досвіду своїм нащадкам, оскільки “добрі діти – спокійна старість, лихі діти – старість стає пеклом”, переконливо доводивши, що “життя як стерниста нива: не пройдеши, ноги не вколовши”, “життя прожити – не поле перейти”. Водночас вони прагнули передати нажите майно в “надійні руки” своїх спадкоємців, тому надзвичайно відповідально ставились до питання підготовки молоді до самостійного ведення господарства, збагачення економічними знаннями і вміннями. “Мати-кравчиня змалку

прищеплювала дочці любов до своєї професії. А батько-хлібороб повчав свого сина, що хліборобство – є найголовнішою професією на землі, доводячи це не на словах, а ділом, коли брав хлопчика у поле, саджаючи на віз чи верхи на коня, показуючи, як сіяти гречку, овес” [24, с.138]. За такою виховною схемою з покоління в покоління формувались професійно-виробничі династії. “...Майже кожне село в Україні славилось майстрами – садівниками чи пасічниками, стельмахами чи ткачами, бондарями чи різьбярями, ковалями чи теслярами...” [Там само, с.139].

Дієвим етапом етнічної соціалізації дитини в родинному соціумі гірського краю слугувало її привчання з 5–6 річного віку до праці. Батьки плекали в малечі усвідомлення того, що “землю прикрашає сонце, а людину – праця”, а “щоб людиною стати, треба працювати”. За народними звичаями, коли хлопчикові виповнювалося сім років, на нього одягали штани, – ознака погонича (з цього моменту він пас телят, овець, допомагав по господарству). Семирічній дівчинці пов’язували поверх сорочки запаску і починали вчити мистецтву прядіння, залучали до хатньої роботи, догляду за молодшими братиками і сестричками [7, с.79]. Отож одяг (пояс, штани, сорочка, запаска) слугував засобом статевої диференціації особистості, з чим значною мірою пов’язана її участь у господарсько-трудовій діяльності родини.

Українські етнографічні джерела засвідчують виокремлення символічних обрядів переходу від дитинства до дорослості: стародавній звичай першого підстригання хлопця – від чотирьох до шести років; урочисте гоління бороди, яке було обов’язковим для кожного юнака, відбувалося, коли він досягав 16-річного віку. При цьому голили тільки бороду, а вуса, як ознаку зрілості, залишали (“У кого чорний вусок – тому рибки шматок, в кого сива борода – тому юшки шкода”). Обряд першого гоління бороди яскраво описано в повісті “Пан Халявський” Г.Квітки-Основ’яненка. Якщо підстригання вважають символічним обрядом переходу від дитячого віку до юнацького, то перше гоління – це перехід від юнацького віку до дорослого чоловіка.

На основі виокремлених етапів етнічної соціалізації української дитини приходимо до висновку, що народознавча компетенція батьків включає різнобічні знання про особистість (погляди на дітність сім’ї, знання внутрішнього світу дитини, особливості вікового розвитку, методи та засоби виховання), що уможливають організацію та корекцію її поведінки й діяльності. Вони слугують дієвим засобом психологічної діагностики та консультування школярів щодо їх

профорієнтації, формування різнобічних знань і вмінь. Етнопедагогічний досвід представлений здебільшого в художній формі з традиційною національною емоційністю, без прийнятої наукової термінології, утім його пронизує щира любов і глибоке розуміння потреб, мотивів, інтересів і домагань зростаючої особи.

Для сучасного етапу теорії і практики виховання, за А. Бойко, характерні поєднання традиційного й новаторського, пошуки нових наукових теорій, парадигм, підходів та, як наслідок – поява в науці та практиці інноваційних систем і технологій [3, с.117]. Прилучення учнів гірської школи до навчально-пізнавальної діяльності через народні джерела доцільно здійснювати у тісному взаємозв'язку з використанням новітніх освітніх технологій.

Інноваційні технології навчання ґрунтуються на залученні вихованців до групового вирішення творчих завдань, на основі пропонуванних учнями варіантів вирішення проблеми визначається оптимальний із них. Залучаючи його до індивідуального чи групового пошуку, вчитель ставить перед ним завдання виділити ту чи іншу проблему, з'ясувати труднощі, можливі в процесі її розв'язання, у результаті чого із кількох можливих варіантів вирішення визначають оптимальний. У процесі такої діяльності відбувається збагачення вихованця новим самостійно сконструйованим досвідом. В умовах гірської школи, де чільне місце в педагогічному процесі належить вивченню й популяризації народного мистецтва, доцільно залучати до спільної діяльності творчого характеру.

“Тільки в процесі суспільно корисної діяльності в шкільному колективі виховуються такі загальнолюдські цінності, як сумлінне ставлення до праці, почуття відповідальності за доручену справу, вміння враховувати спільні інтереси, трудова активність, бажання допомогти товаришам, уміння підкорятися, керувати...”, – зазначає С. Карпенчук [9]. Українському народу, незважаючи на природний індивідуалізм (“Моя хата скраю...”), притаманне прагнення до спільної праці, про що свідчать форми колективної трудової взаємодопомоги (толока, супряга), які широко використовувались у минулому, а сьогодні є предметом активного відродження. “Незважаючи на свій природний індивідуалізм, українці завше були здібними до вільної гуртової праці...” [6, с.138]. Тому ознайомлення учнів етнографічними знаннями доцільно здійснювати в процесі залучення їх до вирішення спільних творчих завдань. Російський учений І.П. Іванов, узагальнюючи досвід А. Макаренка, виділяє наступні стадії організації колективних творчих справ [Цит. за: 9, с.138]:

Перша стадія. Попередня робота педагогічних працівників (заступника директора школи з виховної роботи, класних керівників, батьків), які визначають виховні цілі колективної творчої справи (КТС), проектують напрями своїх дій, здійснюють “стартові” бесіди з школярами щодо організації та можливого удосконалення прогнозованої діяльності.

Друга стадія – планування майбутньої діяльності спільними зусиллями педагогів та школярів (“Збір-старт”).

Третя стадія – підготовка КТС, тобто здійснення та уточнення спільного проекту колективної творчої справи, його конкретизація спочатку обраною радою, потім – членами мікроколективів, які ретельно враховують усі учнівські пропозиції.

Четверта стадія – підведення підсумків роботи щодо процесу й результатів проектування КТС.

П’ята стадія – колективне підведення підсумків, що передбачає відповіді на запитання: Що було вдалим і чому? Що не вдалось реалізувати? Чому? Що варто врахувати в майбутньому?

Шоста стадія – стадія найближчого застосування. Підготовлена КТС використовується у відповідній сфері діяльності учнів.

Обираючи тему КТС “*Народні ремесла краю*”, варто керуватись спостереженнями за класом в цілому та окремими учнями в процесі навчання задля виявлення міри їх зацікавленості народними трудовими традиціями, фольклором, традиційними промислами українців. Як засвідчують результати дослідження, лише незначна кількість батьків підтримують традиції народного ремесла в родинному середовищі, а значить, не вчать цьому своїх спадкоємців. Це пояснюється, передусім, тим, що все менше бабусь і дідусів проживають разом з онуками та займаються їхнім вихованням, тобто передачею свого соціально-культурного досвіду, традицій і звичаїв. У сучасній сім’ї майже не займаються вишиванням, писанкарством, різьбленням, флористикою, що раніше вважалось звичайним явищем навіть в умовах міста. У родині, яка проживає в гірській місцевості, довгими зимовими вечорами жінки ще привчають своїх доньок до того, що вони мають вишити коханому сорочку чи весільний рушник тощо. Тому в гірській школі доцільно урізноманітнювати творчу діяльність вихованців, прилучаючи їх до народних ремесел краю через участь у КТС.

КТС “Народні ремесла краю”.

I етап. Вступне слово вчителя про види народних ремесел в нашому краї. Актуалізація знань учнів про родини народних умільців

міста (села). Учні отримують завдання: порадитись з батьками, друзями і вирішити, в якій формі найкраще представити народні вміння бабусь, дідусів, односельців та власні здібності.

II етап – збір старт. На загальному зборі обговорюють пропозиції школярів щодо організації КТС (підготувати концерт народної творчості, вечорниці, зустріч з народними умільцями тощо). Виходячи з різноманітності народних ремесел і промислів, учитель пропонує учням вибрати кілька напрямів дослідження і відповідно розділитись на гурти, наприклад: “Писанкарство”, “Вишивання”, “Лозоплетіння”, “Різьблення”, “Ткацтво”, “Флористика”, “Гончарство”.

Далі кожен гурт самостійно обирає свого ватажка, придумує собі назву, визначає зміст пошукової роботи та форму звіту про її результати.

III етап – збір ватажків гуртів. Повідомлення про стан підготовчої роботи до звіту (добір ілюстрацій, створення власних виробів, запис фольклору, підготовка костюмів, декорацій, національних страв тощо). Аналіз труднощів, з якими стикнулися школярі в процесі етнографічно-пошукової роботи, та спільний пошук шляхів їх подолання; визначення часу проведення кінцевого звіту кожного гурту.

IV етап – творчий звіт гуртів. На основі зібраних етнографічних матеріалів (переказів та розповідей батьків, дідусів, бабусь, старожилів своєї місцевості, їхніх та своїх власних виробів народної творчості) учні відповідно до напрямів дослідження готують творчий вечір-звіт, українські вечорниці чи виставу з участю батьків та народних умільців краю. Водночас свої набуті уміння вони демонструють через розповідь, народну пісню, загадку, примовлянку, а також організують виставки певних виробів. Так, писанкарі представляють різноманітні композиції з писанок, мотанок, дряпанок, а також матеріали, необхідні для їх виготовлення; майстри вишивки представляють свої роботи – серветки, рушники, сумочки, народний одяг для ляльок.

Для створення святкової атмосфери та піднесеного настрою в учасників гри та гостей важливо прикрасити залу, вдало здійснити музичне оформлення та підібрати народний одяг.

Вечір варто розпочати вступним словом педагога про мету гри, пошукову роботу гуртів, представленням учасників та гостей свята.

V етап – обговорення результатів пошуково-етнографічної роботи. Під час підведення підсумків КТС доцільно вислухати думки та враження дітей від процесу та результатів своєї творчої діяльності.

Важливо підвести їх до висновку, що кожна родина є носієм унікальних традицій та звичаїв, має своїх умільців, тому потрібно зберігати й передавати ці знання та вміння від покоління до покоління, не дати занепасти творчості. Діти повинні перейняти все цінне від своїх батьків, бо вони є найріднішими для них людьми, суворими вихователями й талановитими майстрами, в яких завжди є чого навчитись.

Ефективність даної КТС полягає в тому, що вона уможлиблює за відносно короткий термін ознайомлення учнів з великим обсягом інформації про традиційні ремесла мешканців краю, виявлення їхніх пізнавальних інтересів та творчих здібностей, розвиток організаційних умінь, формування культури спілкування, практичних навичок творчої діяльності, самостійності, відповідальності та ін.

Спроекуймо орієнтовну схему КТС народознавчого змісту.

“Раритет” – рейди із збирання уснопоетичної народної творчості про господарювання (казок, переказів, оповідей, анекдотів, пісень, приповідок) та старовинних предметів господарсько-побутової культури, художньо-декоративних виробів для шкільного музею (знарядь праці, посуду, меблів тощо), їх історико-краєзнавчий опис; організація зустрічей із знавцями народної творчості та народними умільцями краю, конкурсів на краще виконання старовинної народної пісні та ін.

“Зелене диво” – колективна робота з озеленення території школи (саду, скверу), підготовки приміщень школи до початку навчального року, обладнання літнього фізкультурного майданчика. В операції школярі беруть участь за власним бажанням один чи кілька днів.

“Чиста вода” – груповий туристичний похід учнів у лісове господарство краю з метою очищення замулених струмків, криничок.

“Народна майстерня” – створення дитячих розвивальних ігор для дошкільників, тренажерів для поліпшення зору, пошиття зі старого одягу лялькового одягу, сумок, прихваток для кухні, килимків для дачі, носовичків, рукавичок, а також декорацій для естетики інтер'єру, композиції з квітів, різьблені дерев'яні дощечки для нарізання продуктів, саморобні абажури для настільної лампи і т.п.

“Новорічні дарунки” – виготовлення ялинкових прикрас для дитячих садків, упорядкування шкільного двору, підготовка приміщення до Новорічних святкувань та ін.

“Смакота” – збагачення знань школярів про повсякденну та обрядову їжу українців, знайомство з технологією приготування традиційних страв, їхньою символікою. Випікання млинців, пампушок, бубликів, рогаликів, великодніх пасок та їх оздоблення виробами з тіста (колосками, пташками, косичками тощо), виготовлення крашанок, мотанок, дряпанок, писанок. Оздоблення великодніх кошиків і створення подарункових сувенірів.

Дана організаційна модель не є стандартом, особливо коли школярі беруть участь у виробничо-трудої діяльності. Її зміст надзвичайно різноманітний – збір лікарських трав та виготовлення їх колекцій; участь в благоустрої дворів, вулиць, парків; шефство над пам'ятниками; догляд за місцевими водоймами; організація дитячих кооперативів та ін. Форми КТС для молодших школярів повинні вводити їх у світ фантазії, казки, формувати трудові навички, перші уявлення про колективні справи, уміння проектувати їх (трудої

десанти, операції “Золота фантазія”, “Свято птахів”, “Фабрика”, “Робінзонада”, “Естафета улюблених занять”, “Рідкісні рослини краю”, “Весела спартакіада” тощо). Сфера такої діяльності учнів здебільшого поширюється на мікрорайон школи.

Найсприятливіші, на нашу думку, умови для культивування загальношкільних знань та умінь в умовах гірської початкової школи приховані при викладанні трудового навчання (художньої праці). У процесі їх вивчення вони оволодівають технологією роботи з доступними їм інструментами, методикою конструювання навчальних виробів та наочних посібників, правилами техніки безпеки при роботі з різними матеріалами (деревиною, металом, тканиною тощо), набувають практичних умінь з окремих видів народних ремесел та промислів, а також навичок раціонально використовувати час та економити наявні матеріали.

Використання етнографічних елементів у процесі трудового навчання, зокрема залучення учнів до народних ремесел та промислів цілком правомірно при вивченні тем “Вишивання”, “Робота з деревиною”, “Робота з металом” і под.

У процесі виготовлення виробів на взірець старовинних побутових речей здійснюють ігрове моделювання інтер’єру помешкання відповідної етнографічної групи у рамках певного історичного періоду, звукове та естетичне оформлення, підбирають ілюстративний матеріал, визначають стиль житла, а також продумують їх цільове призначення, що в цілому позитивно налаштовує до трудової діяльності.

На цих заняттях радимо використовувати різного роду ігрові моделі організації практичної діяльності учнів. Суть таких ігор зводиться до того, що вихованці отримують відповідні проблемні завдання, продумують можливі варіанти його вирішення, вибирають оптимальний із них і в результаті кожен захищає власний проект створення того чи іншого виробу. В окремих випадках, у залежності від мети та завдань, які переслідує педагог, автори проектів не оголошуються. Характерними ознаками ігрових моделей навчання є їх цілеспрямованість та елемент змагальності, що, безумовно, стимулює до швидкого та якісного вирішення відповідних завдань.

На уроках трудового навчання цікавою ігровою формою є моделювання конкретних ситуацій, що відображають реальні картини об’єктивної дійсності. Вчитель наводить учням випадок (із кінофільму, власного досвіду, життя учасників гри тощо), який би відображав екстремальні ситуації (наприклад, що б Ви зробили, коли опинились би у глухому степу наодинці з тривалою грозою; на

безлюдному острові і под.). Їм пропонують набір матеріалів, з яких вони мають сконструювати модель засобу захисту від води, спеки; макети дерев'яних споруд і т.п. (кожна група захищає свій проект та демонструє його позитивні й негативні сторони). Суть гри зводиться до того, щоб шляхом залучення школярів до різнопрофільної конструктивної творчої діяльності, навчити раціонально і за призначенням використовувати наявні матеріали в процесі створення потрібного виробу. Водночас варто пам'ятати і про комп'ютерну графіку та моделювання майбутнього виробу, створення національних візерунків тощо.

Отож навчальні ігри слугують засобом розвитку уяви та творчого мислення, в процесі представлення учасниками своїх проектів актуалізуються їхні полемічні здібності, вміння аргументовано відстоювати власну позицію.

Резюмуючи викладене, приходимо до висновку, що процес формування народознавчих компетентностей в учнів гірської початкової школи передбачає оволодіння ними системою наукових знань про свій край (історію, говірку, народну творчість, природу, господарство, мистецтво, традиції тощо), формування на цій основі низки вмінь (приміром, опанування художніми ремеслами – різьбою по дереву, вишивкою, писанкарством, ткацтвом тощо), розвиток творчих здібностей, естетичних смаків, виховання працьовитості в контексті залучення до посильної господарської праці. В сучасних умовах виникла об'єктивна потреба у використанні, поряд з традиційними, новітніх моделей навчання і виховання учнів з урахуванням ландшафтно-кліматичних, етнографічних, демографічних та інших особливостей найвіддаленіших місць України.

3.4. Народознавча спрямованість позаурочної виховної роботи в початковій школі

Розглянемо деякі методичні особливості організації позаурочної навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі на засадах етнопедагогіки, зокрема врахування специфіки трудової діяльності українців різних етнографічних груп у процесі формування народознавчої компетентності особистості. У контексті висвітлення цього питання збагачуємо уявлення учнів початкових класів про види народних ремесел і промислів (лозоплетіння, писанкарство, інкрустацію, гончарство, килимарство та ін.), традиційні українські школи іконопису й малярства, виготовлення бандур і лір, фабрики українських сувенірів на народній основі й подібне.

Позаурочна виховна робота є логічним продовженням навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках, утім її зміст і завдання характеризуються здебільшого прикладним спрямуванням. Зокрема, важливим завданням є *екологічне виховання учнів у практичному плані*. Його успішному вирішенню слугують такі виховні заходи, як організація туристичних походів та екскурсій з метою вивчення природи рідного краю, рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, збирання лікарських трав та ознайомлення з їх цілющими властивостями, підчищування дерев, озеленення класних кімнат і території школи, догляд за тваринами тощо.

У процесі роботи над змістом означеного матеріалу педагогові варто зосередити увагу на тому, що кращі народні традиції навчання й виховання в практиці вдало переплітають із сучасними надбаннями культури й побуту українців. Так, невід'ємною складовою домашніх занять кожної сільської сім'ї, одним із найважливіших видів господарської діяльності та мистецької культури нашого народу в минулому була обробка рослинного волокна (льону, конопель) та виготовлення з нього тканини. В сучасних умовах нема потреби у використанні цього досвіду в процесі трудового навчання учнів. Однак заслуговує на увагу, скажімо, залучення їх до різних видів роботи з використанням готової тканини, приміром, моделювання різновидів традиційного народного вбрання, що побутували в Україні до початку ХХ століття, у поєднанні з набутками сучасної світової моди.

Або ж, у минулому в поліських районах України в господарській діяльності його мешканців набуло поширення плетіння виробів побутового та виробничого призначення з лози й соломи (кошики,

галоші тощо). Сьогодні плетіння зберігається головним чином у вигляді художнього промислу: з лози й соломи виготовляють різного роду сувеніри, декоративно-ужиткові предмети – підсвічники, вази, підставки для квітів та інше. До створення цих та інших речей доцільно прилучати молодших учнів на уроках трудового навчання (художньої праці), у позаурочній виховній роботі, а також всіляко сприяти організації зустрічей з народними умільцями, виставок їхніх виробів, екскурсій у музеї народної культури й побуту, що, безумовно, слугує засобом вивчення та популяризації у шкільному соціумі народних ремесел і промислів.

Позаурочна виховна робота народознавчого змісту передбачає включення учнів початкових класів до участі та організації різного роду гуртків, секцій, трудових об'єднань, бригад тощо. Результативними формами організації діяльності молодших школярів є гуртки та клуби за інтересами: “Газдинька”, “Маленький господар”, “Умілі руки”, на заняттях яких розкриваються ширші педагогічні можливості для збагачення етнографічними знаннями та оволодіння практичними вміннями, усвідомлення особистісної та суспільної значущості власної посильної праці.

Приміром, “Газдинька” – дитячий гурток для дівчаток 1–4 класів, де вони у формі сюжетно-рольових ігор опановують окремі види посильної господарсько-трудової діяльності. На одному із занять вихователь моделює ситуацію “В гостях у звірят”. Використовуючи іграшковий посуд, запрошують у гості іграшкових звірів, навчають дівчаток правильно сервірувати стіл. Педагог акцентує на тому, що святковий стіл сервірують в одному стилі: якщо до столу подають українські національні страви, то його накривати варто в народному стилі, тобто використовувати вишиті скатерті, серветки, рушничок (посередині стола), відповідно підбирають і вазу з квітами чи іншими декораціями. Водночас учні мають розуміти відмінність між щоденним та святковим сервіруванням, а також послідовність розкладання столового посуду, його призначення, правила поведінки за столом тощо.

На наступному занятті гуртка діти займаються рукоділлям: збагачують свої знання про мотиви українських народних вишивок, опановують початкові техніки вишивання та в'язання. В ігровій формі дівчатка прикрашають іграшкові меблі серветками, моделюють і шиють одяг для ляльок, вчать їх одягати, годувати, розчісувати. Ці навички знадобляться їм для надання посильної допомоги молодшим і немічним членам родини, батькам; вміння сервірувати стіл

знадобляться їм при чергуванні в шкільній їдальні, підготовці до зустрічі гостей у сім'ї.

Цікавим видом дитячої творчості є ліплення із тіста маленьких пасок, калачів, бубликів, пиріжків, рогаликів. На таких заняттях дівчатка мають можливість спробувати себе у ролі дорослої господиньки. Учнів 3–4 класів, які займаються в гуртку “Газдинька”, цілком правомірно привчати до участі в приготуванні нескладних страв: салатів, бутербродів, десертів. Дане заняття, як і попередні, проводять у формі сюжетно-рольової гри – одні дівчатка готують певну страву, інші – сервірують стіл, ще інші – приходять у гості, щоб покуштувати приготовлену їжу й оцінити кулінарні здібності майбутніх кухарок. У ролі експерта може виступити й вихователь. При оцінюванні до уваги береться, насамперед, економічний аспект праці: раціональне використання продуктів харчування, рекламне представлення страви, а також охайність у роботі, естетичне оформлення виробу тощо. Ці заняття радимо проводити в формі змагань на кращу господиньку на кухні (в їдальні), у класі, на шкільному подвір'ї, на дитячій швейній фабриці, оскільки така організація діяльності стимулює дітей до активної творчої праці.

Хлопчиків молодшого шкільного віку доцільно залучати до участі в гуртку “Маленький господар”, де вони вчилися би виготовляти макети дитячих меблів (парт, столів, стільців), будинків (школи, крамниці, театру, музею), моделі іграшкових автомобілів, літаків, кораблів тощо. На цих же заняттях вони мають нагоду опанувати елементи “чоловічої” справи, зокрема вчаться столярувати, випалювати на фанері і дерев'яних виробах, вирізати декоративні візерунки з допомогою лобзика, виготовляти аплікації з металевих деталей та кольорової фольги тощо.

У сільській місцевості (по можливості і в міських школах) у весняно-осінній період дітей залучають до посильної праці на пришкільній ділянці чи квітнику (висівання культурних рослин: льону, соняшника, моркви, чорнобривців, петрушки та інших, збирання насіння квітів (наприклад, календули); плодів із дерев та кущів; підчищування виноградника та ін.).

Гурток “Умілі руки” об'єднує хлопчиків і дівчаток, які виявляють бажання займатись трудовою діяльністю художньо-естетичного змісту. Тут діти мають нагоду навчитись виготовляти вироби з природних матеріалів (аплікації із колосків та соломи жита, пшениці, вівса, проса; композиції з ягід та овочів; віночки та інші прикраси з квітів; іграшки з шишок, жолудів, листя дерев тощо), виробничих відходів (з тканини шують м'які іграшки, з паперу і

картону – ялинкові прикраси, з деревини – годівниці для птахів та ін.).

Групові форми позаурочної роботи є дієвими і в плані ознайомлення школярів із типовими для кожного регіону України творами декоративно-ужиткового мистецтва. Приміром, учнів доцільно залучати до роботи в гуртках “Писанкарка”, “Вишивальниця”, “Ткаля”, “Юний бондар”, “Різьбяр”, “Дизайнер інтер’єру” та ін.

На гуртках фольклорно-етнографічної секції корисно збагатити уявлення школярів про пісенні жанри народної творчості, які відображають українські звичаї та обряди. Вони слугують невичерпним джерелом для поповнення науково-педагогічних засобів формування народознавчої компетентності молодших школярів.

Предметом вивчення на заняттях краєзнавчої секції слугують старовинні предмети господарсько-побутового призначення (посуд, одяг, знаряддя праці й под.), родинні реліквії.

Вихованцям цікаво дізнатись, що в минулому в багатьох українських селах довгими зимовими вечорами збирались молоді люди (часто приводили з собою і дітей) на так звані вечорниці, де поєднували відпочинок із виконанням господарських робіт, що супроводжувалось народними піснями, іграми, а також бувальщинами дотепних оповідачів з-поміж старших, досвідчених людей, котрих запрошувала молодь. У такій невимушеній атмосфері формують працьовитість, громадянські почуття, національну самосвідомість, розвивають інтерес до народних звичаїв, обрядів, історії краю.

На ці зустрічі молоді люди, як правило, “брали із собою якусь роботу”: вишивати, прясти, дерти пір’я, лущити кукурудзу та ін. На зібраннях молодь вчилась у старших, обмінювалась практичним досвідом виконання тих чи тих господарських робіт. Наприклад, 13 грудня за новим стилем відзначали народне свято Калити (церковне – день Андрія Первозванного). У цей час на вечорницях спільно випікали Калиту (тонкий солодкий корж із прісного тіста). Господиня наувчала молодих дівчат: “Давайте до борошна яєць, меду, маку, аби наша Калита була смачна. Ви, дівчата, розкачайте тісто, а ви ліпіть узориколоски-промінчики, зубчики... Ми... прикрасимо її [Калиту] калиною, щоб сяяла на столі весь вечір...” [25, с.148–149].

За таких обставин дівчата збагачували свої кулінарні знання та удосконалювали практичні вміння. Водночас вони знайомились із цікавими українськими звичаями “ворожіння” на Андрія, вивчали дотепні жарти й приповідки, пов’язані з народними святкуваннями.

При вдалій організації позаурочної виховної роботи народознавчого спрямування теперішні учні із задоволенням вивчають традиційні рецепти української національної кухні, беруть участь у проведенні вечорниць, опановують мистецтво рукоділля.

Отож організація народознавчої діяльності учнів початкових класів передбачає залучення їх до найпростіших видів праці: зокрема, *господарсько-побутового та природоохоронного спрямування*: прибирати помешкання, допомагати батькам у здійсненні нескладних щоденних покупок для сім'ї, привчання до посильної праці на городі, у саду, на пришкольній ділянці, догляд за кімнатними рослинами, піклування про хатніх тварин та домашню птицю; *художньо-естетичного змісту*: ознайомлення з народними ремеслами та промислами (вишиванням, писанкарством, лозоплетінням, різьбленням, карбуванням, керамікою, ткацьким мистецтвом та ін.); *суспільно корисної праці*: заготівля лікарських трав, збір макулатури. Молодших учнів цілком правомірно залучати до участі в шкільних трудових об'єднаннях “Майстерня Діда Мороза”, “Книжкова лікарня”, “Ікебана”; гуртках з виготовлення макетів дитячих меблів, будинків, моделей іграшкових автомобілів, літаків, ракет тощо. Оскільки діяльність є важливою формою виявлення активного ставлення людини до навколишнього світу, її виховна ефективність перебуває в прямій залежності від рівня організації, різноплановості, відповідності віковим та індивідуальним особливостям, морально-психологічної налаштованості до її здійснення тощо.

Припагуючи принцип етнічності в навчально-виховному процесі початкової школи, доцільно орієнтуватись на “осучаснене” народознавство. “Віддаючи належне культурі минулого, слід постійно пам'ятати, що, поруч з традиційною бабусиною казкою, в наш час з'явилося радіо- і телевізійна казка..., а традиційну народну математику доповнюють не тільки рахівниця чи арифмометр, а й сучасні комп'ютери, електронно-обчислювальні машини, без використання яких неможливо уявити собі прогресу людства. Поряд з піснями наших бабусь і прабабусь, з'явилися сучасні естрадні пісні, до яких тягнеться молодь. Всі ці та інші обставини слід враховувати в процесі національно-культурного відродження з тим, щоб ...народознавство не повертало молодь до минулого, а слугувало своєрідним містком між минулим і майбутнім” [23, с.65]. Прогресивним явищем сьогодення є те, що сучасні учні із задоволенням носять вишиванки з новітніми візерунками, відображають на папері не хату під стріхою, а будинок із типовим гуцульським дахом, вивчають не лише рідну мову й культуру, але й

іноземні мови, побут та звичаї інших народів, мають можливість подорожувати по світу, з успіхом користуватися мережею Інтернет і розповідати про свій край ровесникам із інших країн.

Отож приходимо до висновку, що формування народознавчої компетентності учнів початкової школи передбачає:

- забезпечення комплексності етновиховного впливу в системі урочної і позаурочної роботи з дітьми;
- реалізацію принципів демократизації в організації виховної роботи на національному ґрунті; цілісності виховання в народно-побутовій практиці соціалізації індивіда;
- поєднання родинних, регіональних національних традицій, звичаїв та обрядів задля наповнення життя дитини елементами духовності;
- адаптація змісту етнографічних знань до потреб сучасної школи;
- вивчення українського народознавства через впровадження у педагогічний процес інноваційних педагогічних моделей;
- максимальне врахування природних задатків учня, індивідуальних, анатомо-фізіологічних особливостей, а також ландшафтно-кліматичних умов і етнографічної специфіки краю.

Література

1. Арсенич П., Базак М., Болтарович З. та ін. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження: Монографія. – К.: Наукова думка, 1987. – 470 с.
2. Білявський Г.О., Фурдуй Р.С. Основи екологічних знань: Підручник. – К.: Либідь, 1997. – С. 30.
3. Богуш А.М. Виховуючі суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів як основа модернізації освітньої галузі в Україні // Зб. наук. праць: Пед. науки. – Вип. 35. – Херсон, 2003. – С. 92–101.
4. Бойко А. Концептуальні основи особистісно-соціального виховання // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002. Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. – Харків: ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 116–133.
5. Буряченко Л. Соціально-орієнтовані завдання як засіб розвинення творчих здібностей особистості з урахуванням розвитку ключових компетентностей школярів // Педагогічна скарбниця Донеччини. – № 2 (20). – 2004. – С. 32–42.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – С. 138.
7. Жмудь Н. Етнічні стереотипи статевого виховання молоді // Народна творчість та етнографія. – 2003. – № 3. – С. 78–82.
8. Ісаєва Г. Метод проектів – ефективна технологія навчання: [підручник для директора]. – 2005: Електронна версія: <http://pld.org.ua>.

9. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: [навч. посібник]. – К.: Вища школа, 1997. – 304 с.
10. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: Обучение на основе исследования, игр, дискуссии [Анализ зарубежного опыта]. – М., Рига: Пед. центр “Эксперимент”, 1998. – 180 с.
11. Ковцур Т., Библів Н. Школа “Золотої бджілки” // Поч. школа. – 2000. – № 1. – С. 46–48.
12. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Нормативно-правове забезпечення освіти. – У 4 ч. – Ч. 1. – Харків: Видав. гр. “Основа”, 2004. – 144 с.
13. Кремень В. Формування особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – № 12 (66), грудень 1999 р. – С. 1.
14. Лосюк П. Гуцульщинознавство в українській національній школі. – Косів: Писаний Камінь, 2001. – 166 с.
15. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: [навч.-метод. посібник]. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
16. Освітні технології: [навч.-метод. посібник] / О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; За заг. ред. О.М.Пехоти. – К.: А.С.К., 2001. – 256 с.
17. Паладій Я. Абетка з історії України // Ред. проф. д-р Василь Лев. – К.: МП “Пам’ятки України”, 1993. – 36 с.
18. Побірченко Н. Інтеграція економічних знань у початкових класах // Поч. школа. – 1999. – № 4. – С. 7–9.
19. Проекти в початковій школі: тематика та розробки занять / упор.: О.Онопрієнко, О.Кондратюк. – К.: Шк. світ, 2007. – 128 с. – С. 5.
20. Сергеев И.С. Как организовать проектную деятельность учащихся: [практическое пособие для работников общеобразовательных учреждений]. – М.: Аркти, 2004. – 250 с.
21. Сисоєва С. Особистісно зорієнтовані технології: метод проектів // Підручник для директора. – 2005. Електронна версія: <http://www.pld.org.ua>.
22. Скульський Р.П. Концепція української школи Прикарпаття // Радянська освіта. – 20 листопада 1990 р. – № 92 (4105). – С. 2–3.
23. Скульський Р.П., Стельмахович М.Г. Методика викладання народознавства в школі / За ред. проф. Р.П.Скульського. – Івано-Франківськ, 1995. – 178 с.
24. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
25. Уроки з народознавства: [посібник] / Упоряд. М.К.Дмитренка, Г.К.Дмитренко. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 1995.
26. Формування економічного мислення молодших школярів: [методичні знахідки вчителів початкових класів з поглибленим вивченням основ економіки] / Упор.: О.В.Палига, М.В.Джус. – Тернопіль: Мандрівець, 2006. – 136 с.
27. Формування інформаційного освітнього простору в процесі модернізації середньої загальної освіти: світові тенденції: [колективна монографія]. – К.: Педагогічна думка, 2007. – 292 с.

28. Харченко Т.Г. Взаємодія школи та соціального середовища у вихованні учнів коледжів і ліцеїв Франції: [автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. – Луган. держ. пед. ун-т ім. Т.Шевченка]. – Луганськ, 2002. – 19 с.
29. Чернявська Ю. Реалізація сучасних міжнародних освітніх проєктів у країнах зарубіжжя // Формування інформаційного освітнього простору в процесі модернізації середньої загальної освіти: світові тенденції: [колективна монографія]. – К.: Педагогічна думка, 2007. – С. 230–251.

